

BIRUTĖ TRIŠKAITĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: Mažosios Lietuvos leksikografijos istorija, lietuvių rašomosios kalbos istorija.

AR FRYDRICHAS VILHELMAS HAKAS – VADINAMOJO PRAHOS RANKRAŠTINIO ŽODYNO AUTORIUS?¹

Is Friedrich Wilhelm Haack
the Author of the So-Called Prague
Manuscript Dictionary?²

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojama vadinamojo Prahos rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno (XVIII amžiaus pirmoji pusė), kurį Ilija Lemeškinas prieš kelerius metus rado Čekijos Respublikos Nacionalinėje bibliotekoje (NK ČR: XVI.F.30), autorystės problema. Straipsnio tikslas – nustatyti, ar leksikografas ir Mažosios Lietuvos evangelikų liuteronų kunigas Frydrichas Vilhelmas Hakas (Friedrich Wilhelm Haack, 1707–1754) galėjo būti šio žodyno autorius. Kelti tokią prielaidą leidžia rankraščio pradžioje įrašyta proveniencija, kurioje teigiama: „Auctor Hacke“.

¹ Straipsnis parengtas pagal projektą *Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamo rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno tyrimas ir rengimas spaudai* (XVIII a. pr.) (vadovė prof. dr. Grasilda Blažienė), įtrauktą į programą *Valstybinės kalbos norminimas, vartojimas, ugdymas ir sklaida 2006–2015 m.* Tyrimą rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija (sutarties Nr. K-4/2012).

² The article is written under the framework of the project *The Research and Editing of the Manuscript German-Lithuanian Dictionary Attributed to Friedrich Wilhelm Haack (Beginning of the 18th Century)* (supervisor Prof. Dr. Grasilda Blažienė) under the programme of *Standardisation, Use, Development and Dissemination of State Language in the Period of 2006–2015*. The research was sponsored by the State Commission of the Lithuanian Language (Contract No. K-4/2012).

ESMINIAI ŽODŽIAI: Mažosios Lietuvos leksikografija, Prahos rankraštinis žodynas, Frydrichas Vilhelmas Hakas, autorystė.

KEYWORDS: lexicography of Lithuania Minor, the Prague manuscript Dictionary, Friedrich Wilhelm Haack, authorship.

Siekiant atsakyti į minėtąjį klausimą, straipsnyje svarstoma, ar rankraščio donacijos įrašė minimas „Hacke“ gali būti identifikuojamas su Frydrichu Vilhelmu Haku, taip pat aptariamas žodyno teksto pobūdis ir trumpai apžvelgiamas santykis su kitais XVII–XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraščiais vokiečių–lietuvių kalbų žodynais, remiantis Vokietijos archyvuose rasta Hako autografais jo rašysena lyginama su Prahos žodyno perrašytojo.

ANNOTATION

The issue of authorship of the so-called Prague manuscript German-Lithuanian Dictionary (first half of the 18th century) which was found by Ilya Lemeskin in the National Library of the Czech Republic few years ago (NK ČR: XVI.F.30) is analysed in the article. The aim of the article is to investigate if the lexicographer and Evangelical Lutheran priest of Lithuania Minor Friedrich Wilhelm Haack (1707–1754) could be the author of the dictionary. Such an assumption is pre-conditioned due to the provenience at the beginning of the manuscript which states ‘Auctor Hacke’. In order to answer this question the article discusses if the ‘Hacke’ mentioned in the donation inscription could be identified with Friedrich Wilhelm Haack; also the character of dictionary text is examined and the relation to other manuscript German-Lithuanian dictionaries of Lithuania Minor is briefly reviewed; based on Haack’s autographs found in German archives his handwriting is compared to the handwriting of the rewriter of the Prague Dictionary.

1. ĮVADAS

2010-ųjų vasarą Čekijos Respublikos Nacionalinėje bibliotekoje habil. dr. Ilja Lemeškinas, Prahos Karolio universiteto docentas, rado rankraštį – vokiečių–lietuvių kalbų žodyną (*Národní knihovna České republiky* [NK ČR]: XVI.F.30; toliau – P)³, kuris svariai praturtina Mažosios Lietuvos rankraštinės leksikografijos paveldą. Šis radinys praplečia iš XVII ir XVIII amžiaus mūsų laikus pasiekusių rankraščių dvi-kalbių žodynų ratą.

Prahos vokiečių–lietuvių kalbų žodynas (P 2r–344v), prie kurio pridėta ir trumpa etimologinė studija, tiksliau – tik jos užuomazgos (P 345r), neturi antraštinio puslapio. Kaip rodo rankraščio įrišimas, šio veikiausiai ir nebuvo, o pirmasis rankraščio puslapis – tai žodyno teksto puslapis. Taigi nėra autentiškos informacijos nei apie autorių (sudarytoją ar perrašytoją), nei atsiradimo laiką ir vietą, juo labiau teksto šaltinius. Todėl šis neseniai į tyrėjų akiratį patekęs rankraštis, kaip kiekvienas anoniminis šaltinis, pirmiausia skatina kelti klausimą dėl atribucijos – autorystės, datavimo ir lokalizavimo.

Į kai kuriuos P atribucijos klausimus iš dalies jau atsakyta. Lemeškino atlikta šio rankraščio popieriaus analizė liudija, kad vokiečių–lietuvių kalbų žodynui nau-

³ Plačiau apie šio leksikografinio šaltinio archeografinį aprašą, jo atradimo aplinkybes ir vietą XIX amžiaus čekų lituanistikoje žr. Lemeškin 2012: 31–57.

dotas popierius su dviem vandenženkliais datuotinas nuo 1683 ir 1712 metų. Etimologinei studijai skirtos P dalies popierius, kaip rodo trečiasis vandenženklis, pradėtas gaminti 1701 metais (Lemeškin 2012: 52–53). Vadinas, 1712-ieji yra neabejotinas šio rankraščio *terminus post quem*. Linkstama manyti, kad P galėjo atsirasti XVIII amžiaus 3–4-ąjį dešimtmetį (Lemeškin 2012: 31; Lemeškin 2013: 269). Vis dėlto kokia tiksliai P vieta chronologinėje išlikusių XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraštinųjų žodynų grandinėje, dar turės būti nustatyta. Jo datavimą patikslinti galbūt padėtų ketvirtojo vandenženkliaus identifikavimas.

Rankraštis, prieš patekdamas į Prahą, o prieš tai – į Vieną, kurį laiką buvo Halėje (žr. toliau), tačiau tikėtina, kad P parengtas ne ten, o Rytų Prūsijoje – mat užrašytas būtent čia XVII–XVIII amžiuje veikusių Finkeno ir Trutnavos dirbtuvių popieriuje (Lemeškin 2012: 52–53; Lemeškin 2013: 278).

Svarstant šio žodyno autorystės klausimą išeities taškas turėtų būti rankraščio pradžioje, laisvajame priešlapyje, esanti pirmoji proveniencija, tiksliau – donacijos įrašas (žr. ir 1 pav.):

Auctor Hacke. || War Prediger in Lithauen. Hat || zu Halle studirt. Seine Sprach=||lehre foll auf⁴ dem Waiſenhaufe || gedruckt ſeyn. Dono dedit || {I. / D.}⁵ Baumgarten. (P 1r)

Vertimas

Autorius Hacke. Buvo pamokslininkas Lietuvoje. Studijavo Halėje. Jo gramatikos vadovėlis turi būti išleistas Našlaičių prieglaudoje. Dovanoja {I. / D.} Baumgarten.

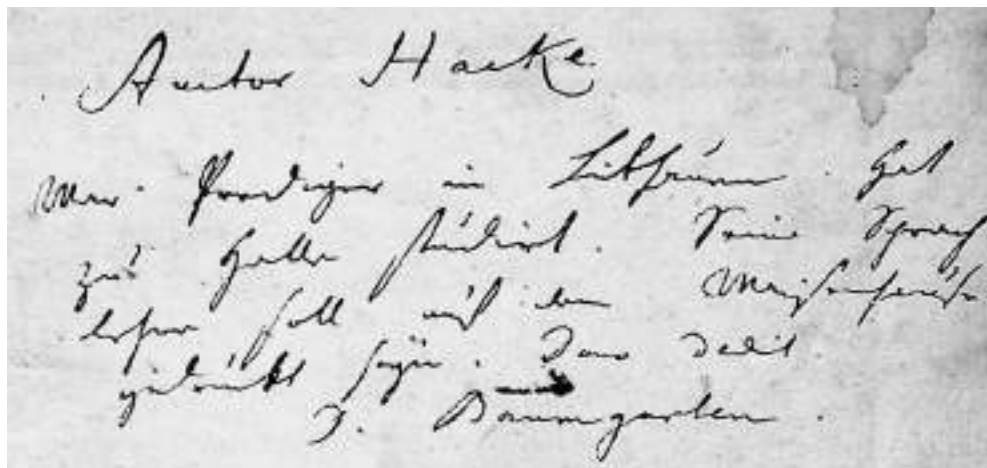
Labiausiai tikėtina, kad rankraščio nenustatytam asmeniui dovamotojas identifikuo- tinas su žymiuoju XVIII amžiaus Halės universiteto teologijos profesoriumi Siegmundu Jakubu Baumgartenu (Siegmund Jakob Baumgarten, 1706–1757)⁶ (Lemeškin 2012: 54), kurio asmeninėje bibliotekoje būta ir lietuviškų knygų (Kaunas 1996: 188), nors kol kas tebėra neaišku, ar tai jo paties ranka darytas įrašas (Lemeškin 2013: 277). Bet kuriuo atveju Baumgartenas turėjo būti vienas iš pirmųjų šio rankraščio savininkų.

Kaip matyti iš donacijos įrašo, P autoriumi įvardijamas asmuo pavarde „Hacke“. Ši pavardė įrašyta ir rankraščio nugarėlėje: „Hacke || Lexicon Lithuani=||cum“. Todėl kyla klausimas, koks šio rankraščio ryšys su lietuvių leksikografijos istorijoje žinomu Frydrichu Vilhelmu Haku (Friedrich Wilhelm Haack, 1707–1754).

⁴ Tikėtina, kad šis įrašo žodis šifruotinas *auf*. Vis dėlto paskutinės raidės grafika neleidžia visiškai atmes- ti galimybės, kad čia įrašytas prielinksnis *auf*.

⁵ Riestiniuose skliaustuose { } čia ir toliau teikiamos sunkiai įskaitomos raidės. Šiuo atveju galimi du raidės perskaitymo variantai – *I* arba *D* (apie jų interpretavimo galimybes žr. Lemeškin 2012: 55; Lemeškin 2013: 277).

⁶ Plačiau apie jį žr. prof. dr. Grasilos Blažienės straipsnį šiame *Acta Linguistica Lithuanica* tome.

1 PAV. P 1r: žodyno rankraščio donacijos įrašas; Praha, Národní knihovna České republiky: XVI.F.30

Ar Hakas galėjo būti P autorius? Šis klausimas jau keltas (Lemeškin 2012: 55, 57; Lemeškin 2013: 277), bet išsamiau tema neanalizuota, tad įtikinamai argumentuoto atsakymo kol kas nėra. Šio straipsnio tikslas – nustatyti, ar vadinamojo Prahos vokiečių–lietuvių kalbų žodyno autorystė⁷ gali būti priskirta Frydrichui Vilhelmui Hakui. Todėl svarbu: 1) išsiaiškinti, ar donacijos įrašė minimas „Hacke“ iš tikrųjų identifikuotinas su Frydrichu Vilhelmu Haku (žr. 2 sk.); 2) aptarti žodyno teksto pobūdį (žr. 3.1 sk.) ir trumpai apžvelgti santykį su kitais XVII–XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraščiniais žodynais (žr. 3.2 sk.); 3) atlikti žodyno bei Hako autografų rašysenos analizę (žr. 4 sk.).

2. FRYDRICHO VILHELMO HAKO BIOGRAFIJOS APŽVALGA

Frydrichas Vilhelmas Hakas gimė 1707 metų balandžio 8 dieną⁸ Kretingalėje (Klaipėdos aps.). Jo tėvas – evangelikų liuteronų kunigas Erdmanas Hakas (?–1731), vienas iš Martino Lutherio *Mažojo katekizmo* (1719) vertimo tikrintojų (LyK 145;

⁷ Toliau kalbant apie P autorystę omenyje bus turimas tik rankraštyje užfiksuotas vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, t. y. į autorystės tyrimą netraukiama rankraščio pabaigoje pradėta etimologinė studija.

⁸ Paprastai nurodoma, kad Hakas gimė 1706-aisiais, tačiau Halės universiteto dokumentuose jo paties ranka įrašyta tiksliai data – 1707 metų balandžio 8-oji (Haack [po 1728-09-02], Haack [1730-07-12 ar vėliau]) – liudija jį iš tikrųjų gimus metais vėliau (žr. 5 pav.).

Brž II 67). Būdamas septyniolikos, 1724 metų rugsėjo 6 dieną Hakas įsiimatrikuliavo Karaliaučiaus universitete („1724 [...] 6. Septembris Haack Frdr. Wilh., Memel. Pruss.“; Erler 1911/1912: 322), kur trejus metus studijavo teologiją. Čia tikriausiai išsiskyrė kaip puikus lietuvių kalbos mokovas – mat jam patikėta skaičiuoti Jono Jokūbo Kvanto (Johann Jacob Quandt, 1686–1772), Karaliaučiaus universiteto teologijos profesoriaus ir tenykščio Lietuvių kalbos seminaro inspektoriaus, rūpesčiu leidžiamo 1727–ųjų Naujojo Testamento korektūrą⁹. Tad veikiausiai neatsitiktinai šis Naujojo Testamento leidimas ir tapo vėliau Hako parengto žodyno pagrindiniu šaltiniu.

1727 metų pabaigoje tęsti studijų Hakas išvyko į Halę, pietizmo idėjų centrą. Halės universitete įsiimatrikuliavo 1727 metų gruodžio 17 dieną¹⁰, lankė ten ką tik įsteigtą Lietuvių kalbos seminarą¹¹, kuriam vadovavo Gotthilfas Augustas Francke (Gotthilf August Francke, 1696–1769), žymiojo Augusto Hermanno Francke's sūnus. O netrukus ir pats Hakas ėmė mokyti lietuvių kalbos drauge su pirmuoju seminaro docentu Jonu Richteriu (Johann Richter, 1705–1754). Šiam išvykus atgal į Rytų Prūsiją, Hakas seminaro docentu buvo ketverius metus – iki 1732-ųjų balandžio.

Halėje prabėgo kūrybingiausi ir produktyviausi Hako gyvenimo metai. Kartu su seminaro lankytojais čia išverstas ir išleistas garsaus Halės pietisto Johanno Anas-tasijaus Freylinghauseno traktatas *Ordnung des Heyls (Davadas mokslas apie dūšios išganyką*, Halė, 1729; Francke 1730-11-17: 2v). Žinoma, kad tuo metu seminare versta ir daugiau pietistinių veikalų – Freylinghauseno *Compendium Theologiae (Trumpas teologijos mokslas)*, Augusto Hermanno Francke's *Die Lehre vom Anfang des Christlichen Lebens (Mokslas apie krikščioniškojo gyvenimo pradžių)*, bet apie šių vertimų likimą žinių kol kas nerasta (Aleknavičienė, Schiller 2002: 60, 64). Nors Hakas kaip šių darbų vertėjas tiesiogiai neminimas, jo indėlis neabejotinas. Vis dėlto svarbiausias Hako kūrybinis palikimas – 1730 metų pabaigoje pasirodęs lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas *Vocabularium Litthvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicum* (toliau – HŽ)¹². Į lietuvių raštijos istoriją jam

⁹ Kad Hakas skaitė 1727 metais Karaliaučiuje išleisto lietuviško Naujojo Testamento korektūrą, mini Klaipėdos bažnytinės apskritys vyriausiasis kunigas (vok. *Erzpriester*) Johannas Arnoldas Pauli's 1727-09-10 laiške Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Klaipėdos į Halę (Pauli 1727-09-10; publikaciją žr. Winter 1954: 200–201).

¹⁰ Tai liudija Hako įrašas Halės universiteto metrikose (Haack 1727-12-17; Juntke 1960: 195; žr. 4 pav.).

¹¹ Halėje Lietuvių kalbos seminaras veikė nuo 1727 iki 1740 metų (Specht 1935: 36; Schiller 1994: 195).

¹² Apie šio žodyno rengimą užsimena Johannas Arnoldas Pauli's 1728-01-07 laiške Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Klaipėdos į Halę (Pauli 1728-01-07; publikaciją žr. Winter 1954: 201–203).

buvo lemta įeiti kaip pirmajam spausdintam paraleliniam žodynui, turinčiam lietuvišką antraštyną, t. y. jame pirmą kartą lietuvių kalbos žodžiai pateikti lemų pozicijoje¹³. Kiek mažesnė vokiečių–lietuvių kalbų dalis, kurios mikrostruktūra elementari, veikiau atliko registro, padedančio pirmojoje dalyje susirasti lietuvišką žodį, funkciją (Drotvinas 1998: 86). Prie žodyno pridėta trumpa vokiška lietuvių kalbos gramatika iš esmės rėmėsi Danieliaus Kleino *Grammatica Litoanica* (1653) ir *Compendium Litvanico-Germanicum* (1654) (Buchienė, Palionis 1957: 42–43; Zubaitienė 2012: 122), bet kaip leksikografas Hakas buvo originalus. Rengdamas savąjį žodyną, jis nesirėmė Mažojoje Lietuvoje dar XVII amžiuje parengtais rankraštiniais žodynais, kurie kone jau šimtmetį plito nuorašais ir buvo jam matyti (vienas iš nuorašų, darytas jo kolegos Richterio, kurį laiką naudotas seminare kaip mokymo priemonė¹⁴), o pasuko visai kitu keliu – sudarė jį pasitelkdamas naujausius Naujojo Testamento (1727) ir Psalmyno (1728) vertimus į lietuvių kalbą¹⁵. Taigi Hako žodyne, kitaip nei iki tol parengtuose rankraštiniuose, iš esmės užfiksuota tik šių Biblijos knygų leksika. Toks šaltinių pasirinkimas greičiausiai buvo orientuotas į adresatą – teologijos studentą ir religinių raštų vertėją. Kitaip tariant, Hakas stengėsi parengti to meto poreikius atitinkantį žodyną – tinkantį ir teologijos studentų lietuvių kalbos mokymui bei mokymuisi, ir vis intensyvėjančiam religinių raštų vertimui į lietuvių kalbą¹⁶.

1732 metų pavasarį karalius Frydrichas Vilhelmas I (Friedrich Wilhelm I, 1688–1740) paskyrė Haką lydėti į Rytų Prūsiją besikraustančius zalcburgiečius. Kaip liudija archyviniai šaltiniai, Francke itin apgailėstavo netekęs savo kuruojamo seminaro docento ir netgi prašė karaliaus leidimo Hakui sugrįžti (Francke 1732-05-01).

¹³ Galimas dalykas, kad anksčiau su lietuvišku antraštynu būta rankraštinii žodynų.

¹⁴ Tai vadinamasis Richterio žodynas, tebesaugomas Halės Francke's įstaigų archyve (AFSt: J 84; žr. 3.2 sk.). Rankraščio pradžioje yra Hako rankos papildymų (Schiller 2009: 126), kurie galėjo būti įrašyti tarp 1728-06-18, kai žodynas baigtas perrašyti, ir 1732-ųjų balandžio, kai Hakas išvyko iš Halės.

¹⁵ Hako žodyno šaltiniai – 1727 metų Naujasis Testamentas ir 1728 metų Psalmynas – nurodyti ir šio antraštiniame puslapyje, ir Francke's parašytoje pratarmėje: „Darin alle im || Neuen Teftament und Pfallter || befindliche Wörter nach dem Alpha=||beth enthalten find“ (*HŽ* 1r); „ein kleines || Vocabel-Buch / darin die Wörter aus || dem Neuen Teftament und Pfallter / fo || fie in Hånden haben / enthalten wåren“ (Francke 1730-11-17: 3r). Naujaisi šio žodyno tyrimai nepatvirtina, kad Hakas būtų naudojęs dar kokiais kitais šaltiniais (žr. Zubaitienė 2012: 35–36, 122).

¹⁶ Tuo metu religiniai raštai į lietuvių kalbą aktyviai versti dviejose akademinėse institucijose: Karaliaučiaus universitete vadovaujant Kvantui ir Halės universitete vadovaujant Francke'ei. Nors abiejuose universitetuose įsteigtų Lietuvių kalbos seminarų pagrindinis tikslas – būsime evangelikų liuteronų kunigus ir mokytojus rengti darbui lietuviškose Rytų Prūsijos parapijose, jų vadovai, pasitelkę geriausiai lietuviškai mokančius seminaro lankytojus, kėlė ir daugiau tikslų – rengti mokomąją literatūrą ir trūkstantus religinių raštų vertimus lietuvių kalba.

Nors toks leidimas buvo duotas¹⁷, Hako jis nepasiekė¹⁸. Pakeliui į tėviškę, Berlyne, Hakas ordinuotas emigruojančių zalcburgiečių pamokslininku.

Grįžęs į Rytų Prūsiją, 1733 metų vasario 7 dienos karaliaus reskriptu¹⁹ Hakas paskirtas diakonu į Gumbinę. Kartu ėjo ir kunigo pareigas naujoje Gerviškėnų (Gumbinės aps.) bažnyčioje²⁰. Netrukus, 1733-ųjų pabaigoje, veikiausiai dėl nesutarimų su Gumbinės klebonu Christophu Geystadtu, perkeltas į Pilkalnį (Pilkalnio aps.), kur kunigavo iki pat gyvenimo pabaigos – 1754-ųjų lapkričio 19 dienos (Quandt 4 14v, 17r, 85v; Arnoldt 1777: 111, 129; Moeller 1968: 50, 110).

Taigi trumpa Hako biografijos apžvalga nekelia abejonių, kad jis iš tiesų identifiukuotinas su donacijos įrašė minimu „Hacke“. Kaip šiame ir teigiama, Hakas studijavo Halėje, čia išleido gramatiką (kartu su žodynu), o grįžęs į gimtinę iki paskutiniųjų gyvenimo dienų kunigavo lietuviškose Rytų Prūsijos parapijose (plg. 1 lentelę).

1 LENTELE. Frydricho Vilhelmo Hako biografijos ir P (1r) donacijos įrašė minimi faktai

P donacijos įrašė minimi faktai	Frydricho Vilhelmo Hako (1707-04-08–1754-11-19) biografijos faktai
<i>Auctor Hacke.</i>	Pats pasirašydavo: <i>Haack, Friederich Wilhelm, Haack, Friedericus Wilhelmus, Haack, Friedericus Gvilielmus</i> ; kitos jo pavardės formos: <i>Haacke, Haak</i>
<i>War Prediger in Lithauen.</i>	Gumbinės diakonas (1733) Gerviškėnų kunigas (1733) Pilkalnio kunigas (1733–1754)
<i>Hat</i> <i>zu Halle studirt.</i>	Teologijos studijos Halės universitete ir dėstymas tenyksiame Lietuvių kalbos seminare (1727–1732)
<i>Seine Sprach= lehre foll auf dem Waifenhaufe</i> <i>gedruckt seyn.</i>	<i>Vocabularium Litthoanico-Germanicum, et Germanico-Litthoanicum [...] Nebst einem Anhang einer kurzgefaßten Litthauifchen Grammatic</i> (1730, Halė, Stephanus Orban)

Netikslus tik spėjimas, kad Hako gramatika, išėjusi kartu su žodynu, turėjo būti išspausdinta Našlaičių prieglaudoje (vok. *Waisenhaus*): „Seine Sprach=||lehre

¹⁷ Taip spręstina iš Gotthilfo Augusto Francke's 1732-05-13 laiško Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I, kuriame jis dėkoja už leidimą Haku pusei metų sugrįžti į Halę (Francke 1732-05-13).

¹⁸ Šitaip teigiama Hako laiške Gotthilfui Augustui Francke'ei, rašytame 1732-05-19 iš Štetino, karaliui jau davus leidimą sugrįžti į Halę (Haack 1732-05-19; publikaciją žr. Drotvinas 2001: 179–186).

¹⁹ Šis dokumentas nurodomas Hako 1733-06-22 laiške Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I iš Karaliaučiaus į Berlyną (?) (Haack 1733-06-22: 1r; žr. 7 pav.).

²⁰ Gerviškėnuose evangelikų liuteronų bažnyčia pastatyta 1730 metais. Nuo 1733 iki 1746-ųjų čia kunigavo Gumbinės diakonai (Moeller 1968: 42).

folll auf dem Waifenhaufe || gedruckt feyn“ (P 1r). Nors Našlaičių prieglauda spaustuvę turėjo, Hako *Vocabularium*, kaip įrašyta šio antraštiniame puslapyje, išleistas Halės universitete veikusioje Stephano Orbano spaustuvėje: „HALLE, || Druckts Stephanus Orban, Univerf. Buchdr.“ (HŽ 1r).

O skirtinga pavardės rašyba aiškintina tuo, kad jos formos įvairavo. Nors pats Hakas, kaip spręstina iš išlikusių jo autografų (žr. 4 sk.), savo pavardę rašė *Haack* (Haack 1727-12-17; Haack 1732-05-03; Haack 1732-05-19; Haack 1733-06-22), tačiau jo tėvas *Mažajame katekizme* pasirašė *Haak*²¹. Šitaip Hako pavardę rašė ir Pauli's bei Kvantas (Pauli 1727-09-10; Pauli 1728-01-07; Quandt 4 14v, 17r, 85v). Francke rašė *Haack* (Francke 1730-11-17; Francke 1732-05-13). Archyvuiniuose dokumentuose, be *Haack* ir *Haak*, pastebėta dar viena Hako pavardės forma – *Haacke* (Friedrich Wilhelm I 1733-10-01a; Friedrich Wilhelm I 1733-10-01b). Apskritai šios pavardės būta ir esama įvairių ortografinių variantų, plg.: *Haack*, *Haacke*, *Haak*, *Haake*, *Hack*, *Hacke*, *Hacken*, *Hak*, *Hake*, *Haken*, *Hakius* (žr. Karaliaučiaus ir Halės universitetų metrikas [Erlar 1917: 154–155, 157; Juntke 1960: 194]; taip pat žr. Falkenhahn 1964: 256–257; Kohlheim, Kohlheim 2005: 300–301, 304).

Toliau būtina išsiaiškinti, ar tiksliai P donacijos įrašė teikiama informacija, kad Hakas yra šio rankraščinio žodyno autorius.

3. VADINAMASIS PRAHOS ŽODYNAS – ANKSTESNIO MAŽOSIOS LIETUVOS RANKRAŠTINIO ŽODYNO NUORAŠAS

Analizuojant bet kokio teksto autorystę svarbu nustatyti, koks jo pobūdis – originalus autentiškas tekstas, t. y. autografas, ar nuorašas.

3.1. Nuorašo požymiai P

Kad P užfiksuotas vokiečių–lietuvių kalbų žodyno tekstas nėra originalus, o nurašytas iš ankstesnio šaltinio, liudija fiziniai teksto požymiai – taisymai, kuriuos lėmė parablepsis arba ditografija²². Skaitant protografą ir nurašant jo tekstą perrašytojo žvilgsnis dėl sutampančių ar panašių žodžių, morfemų ar frazių kartais gali nušokti pirmyn prie tolesnės teksto atkarpos arba grįžti atgal prie jau buvusios,

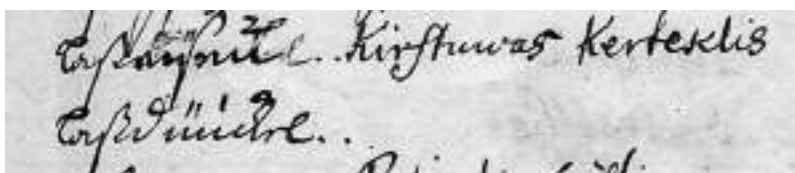
²¹ Plg.: „Erdmann Haak Pfarrer in Deutch Crottingen d[en] 18 Octob[er] 1719“ (LyK 145).

²² Apie nuorašams būdingas teksto ypatybes žr. Subačius 2001: 294–313.

tad perrašomas arba tolesnis, arba jau nurašytas fragmentas. P pasitaiko abu atvejai, jie paprastai taisyti.

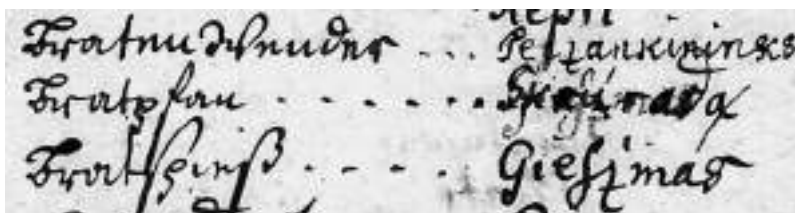
Dažnesnis P parablepsis, kai nurašant tekstą perrašytojo žvilgsnis nušoko toliau ir dėl žodžių pradžios sutapimo jis perrašė tolesnio žodyno straipsnio atkarpą. Tai pastebėjęs taisė skusdamas klaidingai įrašytus žodžius ar užrašydamas ant jų reikiamus.

Antai dėl sutampančios eilučių pradžios (vadinamojo *homoearktono*), tiksliau – dėl vienodo gretimų lemų – dūrinių – pirmojo sando *Laß-*, žodyno perrašytojas užuot įrašęs *Laßeifen* nurašė protografe eilute žemiau buvusią *Laßdünckel*. Pastebėjęs apsirikimą, taisė išskusdamas antrąjį dūrinio sandą *-dünckel* ir įrašydamas jo vietoje *-eifen*, plg.:

P 156r Laßeifen [2]²³ ←Laßdünckel,²⁴ – Kirftuwas Kerteklis
Laßdünckel [1]

O štai prie lemos *Bratpfan* iš pradžių perrašytas tolesnės lemos *Bratspieß* atitikmuo *Gieſzmas*, tačiau vėliau jis išskustas ir jo vietoje įrašytas tinkamas – *Skaurada*, plg.:

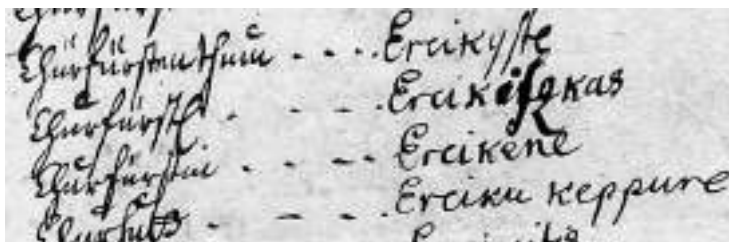

P 44v Bratpfan – Skaurada ←Gieſzmas
Bratspieß – Gieſzmas

Panašiai nutiko ir prie lemos *Churfürst[ich]*: čia iš karto įrašytas toliau, eilute žemiau, buvusios lemos *Churfürstin* atitikmuo *Ercikene*, bet vėliau, pastebėjus klaidą, išstaisyta į *Ercikifzkas* (*-ifz-* užrašyta ant *-ene*), plg.:

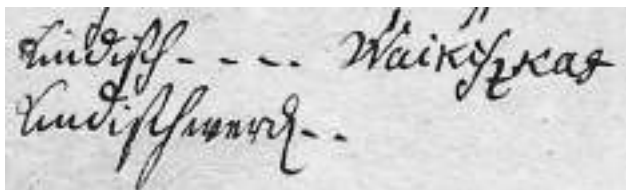
²³ Ženklu [] išskiriami skaičiai, žodyne įrašyti virš eilutės. Jie rodo, kad jau išstaisęs pagal protografą, perrašytojas pastebėjo, jog žodžių abėcėlinė tvarka vis dėlto koreguotina, todėl lemas sunumeravo, taip parodydamas, kuris žodyno straipsnis po kurio turėtų eiti.

²⁴ Čia ir toliau kampiniuose skliaustuose < > teikiami tekstologiniai komentarai; rodyklė ← rodo, iš ko taisyta.

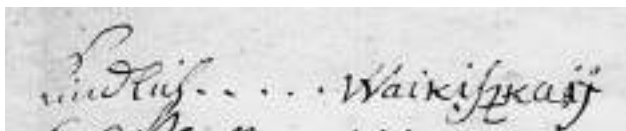

P 50v Churfürftl[ich] – Ercikifzkas <←Ercikene>
Churfürftin – Ercikene

Kur kas retesni P ditografijos atvejai, kai nurašant tekstą žodyno perrašytojo žvilgsnis grįžo atgal prie jau perrašyto protografo fragmento, t. y. jis pakartojo jau nurašytus žodžius. Pavyzdžiui, prie lemos *Kindlich* iš pradžių pateiktas jau perrašytos lemos *Kindifch* atitikmuo *Waikifzkas*, kuris paskui ant s užrašius jį pataisytas į *Waikifzkaĳ*, plg.:

P 144v Kindifch – Waikifzkas
Kindifch werd[en]

P 145r Kindlich – Waikifzkaĳ <←Waikifzkas>

Be šių, žodyne pasitaiko ir kitokių klaidų, kurios, manytina, taip pat padarytos P perrašytojo, o ne buvusios prieš akis turėtame protografe ir iš jo aklai nurašytos. Minėtini šie atvejai ir pavyzdžiai:

a) nurašomo teksto rašmenų klaidingas perskaitymas, pvz.:

P 81v Ejdams Bruder – Zenta **P**rolis <corr. Brolis>

P 256v StiefKinder – **A**waikei <corr. Pawaikei>

P 305v Vorgebirg – **A**nikalnes <corr. Antkalnes>

b) neteisingas perrašomų žodžių ribų nustatymas, kai du žodžiai traktuojami kaip vienas arba kai vienas žodis traktuojamas kaip du, pvz.:

P 134v Höllen Hund – Peklofzū <corr. Peklos fzu>

P 15r ArbeitsZeit – Darbi mette <corr. Darbimette>

P 173r Milchtopff – Pien pūdis <corr. Pienpūdis>

Pastarųjų klaidų pobūdis teikia informacijos apie P perrašytojo kalbinę kompetenciją. Iš jų galima spręsti, kad P perrašytojo lietuvių kalbos žinios buvusios dar kuklios. Tad tikėtinas dalykas, jog ir žodyną jis per(si)rašė tam, kad galėtų jos mokytis.

3.2. P ir kiti Mažosios Lietuvos rankraštiniai žodynai

Atidesnis žvilgsnis į P makrostruktūrą ir mikrostruktūrą neleidžia abejoti, kad jis priklauso Mažosios Lietuvos XVII–XVIII amžiaus rankraščių vokiečių–lietuvių kalbų žodynų šeimai, kurią dabar sudaro, kaip nustatyta Vinco Urbutio (Urbutis 1987: 59–75; Urbutis 2008: 622–623), šie mūsų dienas pasiekę rankraščiai:

- 1) *Lexicon Lithuanicum* (XVII amžiaus vidury, LMAVB RS: F 137 – 10, toliau – Lex);
- 2) *Clavis Germanico-Lithvana* (po 1680, LMAVB RS: F 137 13–14, toliau – C);
- 3) vadinamasis Richterio žodynas (1728, AFSt: J 84, toliau – R);
- 4) vadinamasis Krauzės žodynas (XVIII amžiaus 3–4 dešimtmetis, LLTIB R: F 1 – 5792, toliau – K).

Šiai žodynų šeimai priskiriamas ir per Antrąjį pasaulinį karą dingęs žodynas, iki tol, kaip ir Lex, C, K, saugotas Prūsijos valstybiniame archyve Karaliaučiuje, Liudviko Rėzos fonde, ir turėjęs signatūrą „Msc. 84 4°“ (toliau – Q¹, Urbutis 1987: 70–75)²⁵.

Lex, R, K, Q¹, iš dalies ir C²⁶, yra atsiradę iš to paties neišlikusio leksikografinio šaltinio ir reprezentuoja mažiausiai du iš jų gretinimo rekonstruojamus skirtingo laipsnio prototipus – *Lex ir vėliau iš jo išaugusį *Q²⁷. Tiksliau tariant, mūsų dienas pasiekęs Lex yra vienintelis žinomas *Lex nuorašas, o R, K, Q¹, iš dalies ir C, – naujos, pakoreguotos ir papildytos, *Lex paremto, bet jau žymiai išplėto *Q redakcijos (Urbutis 1987: 75; Urbutis 2008: 622–623).

Kad P sietinas su šia Mažosios Lietuvos rankraščių žodynų šeima, minėjo ir rankraščio radėjas Lemeškinas (Lemeškin 2012: 31; Lemeškin 2013: 270, 271). Toliau pateiktina pavyzdžių, kurie šį teiginį pagrindžia. P genetines sąsajas su Lex, C, R, K, Q¹ liudija vos ne bet kuris jų fragmentas (žr. 2 ir 3 lentelę).

²⁵ Šio žodyno fragmentų esama Kazimiero Būgos, Prano Skardžiaus ir kitų darbuose (publikaciją žr. Zubaitienė 2009).

²⁶ Apie komplikotesnės genezės C leksikografinės ištakas ir santykį su kitais Mažosios Lietuvos rankraštiniais vokiečių–lietuvių kalbų žodynais plačiau žr. Urbutis 1987: 70–75; Schiller 2002: 164–169; Triškaitė 2008: 44–74; Schiller 2009: 184–196.

²⁷ Taip šį neišlikusį žodyną žymi Urbutis (1987: 74), o Christiane Schiller (2002: 165) – *KR arba *PRK (t. y. vok. *Prä-Richter / Krause*).

Ar Frydrichas Vilhelmas Hakas –
vadinamojo Prahos rankraštinio žodyno autorius?

2 LENTELĖ. P bendrybės su Lex, C, R, K

P 158v	Lex 58r	C I 1175, 1178–1179	R 150	K 322–323
Leg Henne Wifzta Dedanti		[1] ²⁸ Leg=Henne. Wifzta dédanti.	[1] [Lege] Henne Wifzta Dedanti.	Leg Heñe Wifzta deddan- ti «←-dedenti».
Legehöltzer Stellinges		[2] Leg=Höltzer.	[2] [Lege]hölt- zer	Lege Höltzer Stelinges.
Legen Deti. Gulditi. Gultifi	Leg[en] Deti, guldyti, gultifi.	[3] Legen. Deñi, dejau, fú, ti. e[t] Deddu. Gul- dau, dzau, fu, ti. Gullu, ejau, fu, ti. Laufús [...]	[3] Legen Deti. Guldÿti. Gultifi à Dèti, Praef. Demmi. Paguldyt{i}	Legen Deti. Gulditi. Gultifi.
	[...]	[4] [...]		
Lehnbänck Solas atlofzinnis		[8] Lehn=Banck. Solas atloßinnis.	[4] Lehn Bänck Solas atl{o/e}{z}innis.	Lehnbanck Solas atlofzinnis.
Lehne Atlofzas		[5] Lehne. Atloßas, ô. M.	[5] Lehne Atlofzas.	Lehne Atlofzas.
Lehne[n] Zycziti Ankfzczoti	Lehne[n] Ziczyti, Ankfzczoti «←-A{k}kß- czoti»	[6] Lehnen. Szlèju, au, fú, ti. Szlejús, jaus, fús, tis. [...] Stengiús, aus, fús, tis. Pasfiremmu, emjau, fú, ti. Życziju, au, fu, ti. †Angßczoju, jau, ⁷²⁹ †Lykoti. ⁷³⁰	[6] Lehnen Zÿcziti. Ankfzczoti.	Lehnen Zycziti. Ankfzczoti.
		[7] Lehner. Życziefis, czyô. M.		
Lehn Gutt		[9] [Lehn=]Gutt.	[7] Lehn Gut	Lehn Gutt
Lehn Herr		[10] [Lehn=]Herr.	[8] [Lehn] Herr	Lehn Herr
Lehre Mokflas. Pamokflas. Pamokinimas	Lehre Mokslas, pamokslas, pa mokinimas.	[11] Lehre. Mokflas, ô. M. Pamóflas, ô. M. Pamokínnimas [...]	[9] Lehre Mokflas. Pa- mokflas. Pamo- kinimas.	Lehre Mokflas. Pamokflas. Pa- mokinimas

²⁸ Šioje makrostruktūros atkarpoje C ir R straipsnių rikiavimo tvarka kiek skiriasi nuo P (ir nuo Lex bei K). Lentelėje jie teikiami pagal P straipsnių išdėstymo tvarką, o jų tikrąjį išdėstymą šaltinyje rodo numeracija laužtiniuose skliaustuose.

²⁹ Įrašyta vėliau C sudarytojo. Čia ir toliau ženklas † rodo komentuojamo fragmento ribas.

³⁰ Įrašyta vėliau kito asmens.

P 158v	Lex 58r	C I 1175, 1178–1179	R 150	K 322–323
Lehren Mokyti	Lehren Mokyti.	[12] Lehren. Mokinnu, nau, ū, ti [...]	[17] Lehren Mokÿti.	Lehren Mokyti.
Lehrer Mokitojis	Lehrer Mokitojis.	[13] Lehrer. Mokintojis, jô. M. [...]	[16] Lehrer Mokitojis.	Lehrer Mokitojis
Lehrhafftig Mokflus	Lehrhafftig Mokslus.	[14] Lehrhafft. Mokflin- gas, ô. M. ga, ôs. F. gay.	[15] [Lehr]haff- tig Mokflus.	Lehrhafftig Mokflus.
Lehrjahr		[15] Lehr=Iahr	[10] [Lehr] Iahr	Lehrjahr
Lehrling Mokintinnis	Lehrling Mokintinis	[16] [Lehr=]Iung. Mokin- tinnis, ês <corr. iô>. M.	[11] [Lehr]ling Mokintinnis.	Lehrling Mokintinnis.
LehrM[ei]f- t[e]r Moki- tojis	Lehrmeister Mokitojis.	[17] [Lehr=]Meifter. Mo- kintojis.	[12] [Lehr] Meifter Mokitojis.	Lehr Meifter Mokitojis.

Kaip matyti, žodynus siejančios bendrybės iškalbingos: sutampa ne tik antraštinės, t. y. vokiškos lemos, bet ir lietuviškoji žodyno straipsnių dalis: lietuviški atitikmenys ar jų nebuvimas, jų pobūdis (vienas žodis ar žodžių junginys), skaičius ir pateikimo tvarka (tik viename kuriame žodyne užfiksuoti atitikmenys ar gramatinė informacija laikytini savarankišku protografo plėtojimo rezultatu).

3 LENTELE. P bendrybės su Lex, R, K, Q¹

P 63v	Lex 26v–27r	R 66–67	K 138	Q ¹ ? ³¹
Ehre Garbe Czeftis. Szłowe Słowã	Ehre Garbe czeftis.	Ehre Garbe. Czeftis. Szłowę. Słowa. Kwola. Lofka.	Ehre Garbe. Czeftis. Szłowe. Słowa.	Ehre Garbe. Czeftis. Szłowe. Słowa
Ehren Garbinti. Gerbti. Sczwolyti	Ehren Gar- binti, gerbti.	Ehren Garbinti, Gerbti. Czwoliti. Szienawoti. Ehren anthun, gar- ben {i}fzkelti.	Ehren Garbinti. Gerbti. Czwoliti.	ehren Garbinti. Gerbti. Kwoliti
Ehrendieb Gar- bes waggis		Ehren=Dieb	Ehrendieb Gar- bes waggis.	[nėra duomenų]
EhrenKrantz Garbes wainiks		Ehren Krantz	EhrenKrantz Garbes wainiks.	[nėra duomenų]
EhrenPreiß Kie- tenos <corr. Rie- tenos>		Ehren Preiß Rietenos.	EhrenPreiß Kietenos <corr. Rietenos>.	Ehrenpreiss Rietenos

³¹ Puspaliai nežinomi. Q¹ duomenys teikiami iš: Zubaitienė 2009: 162.

Išsami P santykio su išlikusiais ir rekonstruojamais XVII–XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraštiniais žodynais analizė – atskiro tyrimo tema. Šiuo kartu te-
pasakytina, kad pavyzdžiai liudija, jog P, kaip ir R, K, Q¹, ryšys su *Lex nėra
tiesioginis, o per šio redakciją *Q (plg. tuos žodyno straipsnius, kurių nėra Lex,
bet kurie yra C, R, K, Q¹). Iš išlikusiųjų žodynų P artimiausias yra K (plg. lietu-
višką atitikmenį *Stellingses* prie lemos *Legehöltzer 2* lentelėje; lietuviškus atitikmenis
Garbes waggis prie *Ehrendieb*, *Garbes wainiks* prie *EhrenKrantz* ir abiejuose žody-
nuose klaidingai įrašytą *Kietenos* «corr. *Rietenos*» prie *EhrenPreiß 3* lentelėje).

Taigi tekstologinė analizė liudija, kad P yra nuorašas, kuriame atsispindi bent dvie-
jų ankstesnių rekonstruojamų rankraštinų žodynų sluoksniai: 1) *Lex (netiesiogiai per
iš jo išaugusį *Q ar šio nuorašą); 2) *Q (tiesiogiai ar netiesiogiai per tarpinį žodyną).
Todėl interpretuojant donacijos įrašo žodžius „Auctor Hacke“ („Autorius Hacke“) ir
apskritai kalbant apie P autorystę būtina diferencijuoti, kas galėjo būti turima omenyje
ir kas ieškotina – teksto autorius ar asmuo, daręs nuorašą. Pasirinktas ieškomos autorys-
tės aspektas brėžia skirtingas paieškų lauko ribas chronologinėje erdvėje.

Pirmuoju atveju, t. y. ieškant šiame žodyne užfiksuoto teksto autoriaus, žvilgs-
nis kreiptinas į XVII amžių – būtent čia ieškotinas *Lex sudarytojas (XVII amžiaus
pirmoji pusė) ir gerokai papildytos jo redakcijos *Q parengėjas³² (XVII amžiaus
antroji pusė). Akivaizdu, kad 1707-aisiais gimęs Hakas tikrai negalėjo būti P už-
fiksuoto teksto, parengto XVII amžiuje, autorius.

Antruoju atveju, t. y. atsakant į klausimą, kas perrašė anksčiau parengtą tekstą
ir kaip atsirado naujas leksikografinis šaltinis – vadinamasis Prahos žodynas, dėme-
sys telktinas į XVIII amžiaus pirmąją pusę, t. y. rankraščio atsiradimo laikotarpį. Ir
visų pirmiausia tikrintina, ar rankraščio nugarėlėje ir donacijos įrašė minimas Ha-
kas galėjo būti P perrašytojas. Vienintelis patikimas būdas tai nustatyti yra žodyno
perrašytojo ir Hako rašysenos palyginimas.

4. VADINAMOJO PRAHOS ŽODYNO PERRAŠYTOJO IR HAKO RAŠYSENOS ANALIZĖ

P perrašytojo ir Hako rašysenos analizė galimà, nes Hako autograful yra išlikę. Jų
rasta trijuose Vokietijos archyvuose: 1) Halės-Vitenbergo Martino Lutherio univer-
siteto archyve (*Archiv der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg* [UA Halle]);

³² Schiller spėja, kad *Q autorius galėjęs būti Katniavos kunigas Teofilis Šulcas (Theophil Schultz, 1629–
1673), spaudai parengęs ir 1673-iaisiais išleidęs Kristupo Sapūno gramatiką (Schiller 2005: 154).

- 2) Halės Francke's įstaigų archyve (*Archiv der Franckeschen Stiftungen* [AFSt]);
- 3) Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (*Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz zu Berlin* [GStA PK]).

Šiuo metu žinomi bent šeši Hako autografa. Tai įrašai Halės universiteto dokumentuose ir laiškai, adresuoti Gotthilfui Augustui Francke'ei bei Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I:

- 1) Hako įrašas Halės universiteto metrikose, 1727 m. gruodžio 17 d. (UA Halle: Rep 46, Nr. 3 [Matrikel 1724–1741]; žr. 4 pav.);
- 2) Hako įrašas Halės universiteto *Album Alumnorum*, po 1728 m. rugsėjo 2 d. (AFSt: W XX/III/5; žr. 5 pav.)³³;
- 3) Hako įrašas Halės universiteto *Album Alumnorum*, 1730 m. liepos 12 d. ar vėliau (AFSt: W XX/III/5);
- 4) Hako laiškas Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Berlyno į Halę, 1732 m. gegužės 3 d. (AFSt: H C 424:1; žr. 6 pav.);
- 5) Hako laiškas Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Štettino į Halę, 1732 m. gegužės 19 d. (AFSt: M 5 C 5:14)³⁴;
- 6) Hako laiškas Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I iš Karaliaučiaus į Berlyną (?), 1733 m. birželio 22 d. (GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e 4, Nr. 22, 1r–2v; žr. 7 pav.).

Kad šie dokumentai – neabejotini Hako autografa, liudija juos siejančios tos pačios rašyenos ypatybės. Kaip matyti, šie autografa apima 1727–1733 metus, t. y. yra iš panašaus laikotarpio kaip ir P (manant, kad jis atsirado XVIII amžiaus 3–4 dešimtmetį), tad rašyenos lyginimui ypač tinkami.

Hako įrašai Halės universiteto metrikose ir *Album Alumnorum* rašyti lotyniškai naujųjų laikų humanistiniu raštu³⁵. O trys Hako laiškai – vokiečių kalba naujųjų laikų gotikiniu kursyvu, išskyrus vieną kitą ne vokiškos kilmės žodį ar morfemą, pagal to meto paleografijos tradiciją įrašytus humanistiniu kursyvu.

Prahos vokiečių–lietuvių kalbų žodynas rašytas vieno asmens, išskyrus kai kuriuos vėlesnius įrašus. Jame vartojamas taip pat dvejetainis raštas: vokiškos lemos įrašytos naujųjų laikų gotikiniu kursyvu, o lietuviški atitikmenys ir vokiškame antraštyne pasitaikantys lotyniškos ar kitokišos kilmės žodžiai (pavyzdžiui, mėnesių pavadinimai, vietovardžiai) – humanistiniu raštu. P žodyno tekstas lygintinas tik su to paties rašto pavyzdžiais iš Hako autografų.

³³ Už šio archyvinio dokumento nuorodą nuoširdžiai dėkoju dr. (hp) Onai Aleknavičienei.

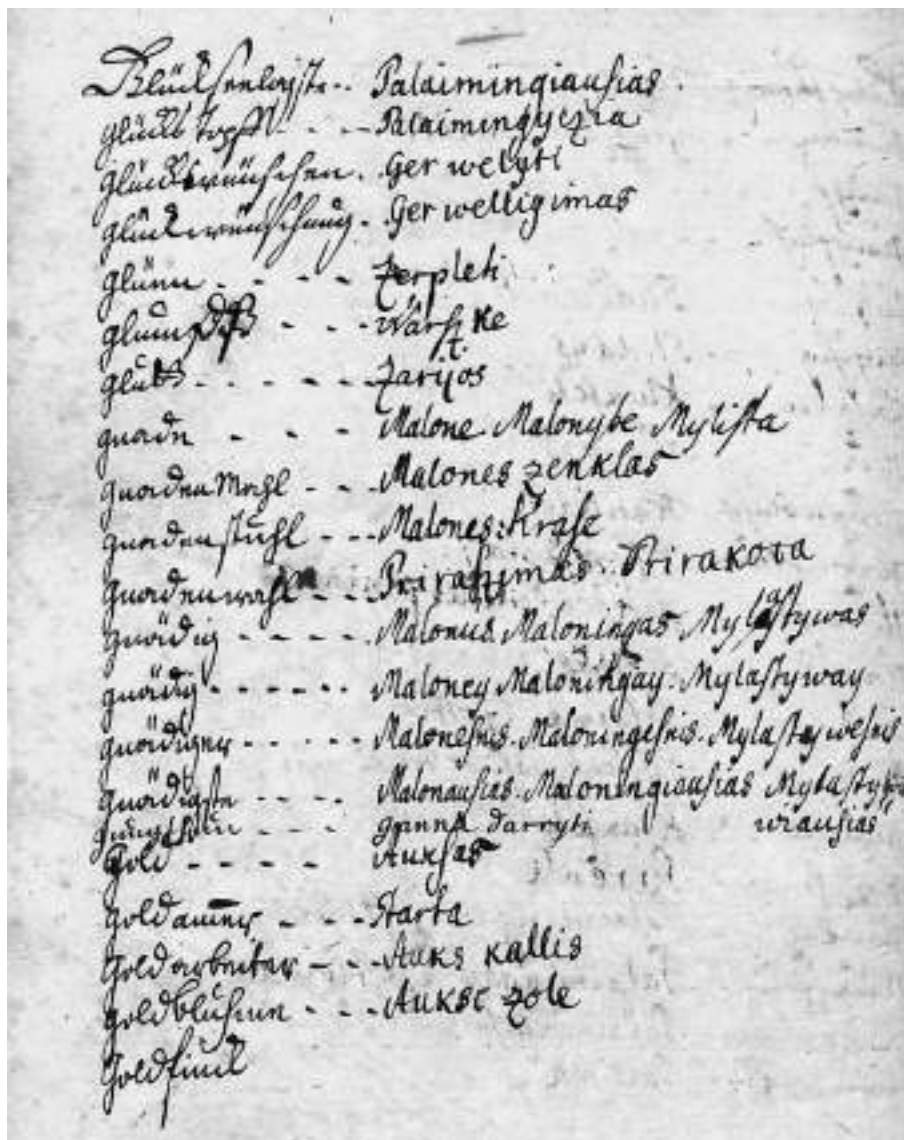
³⁴ Šis laiškas jau publikuotas (žr. Drotvinas 2001: 179–186).

³⁵ Minėtina, kad *Album Alumnorum* yra ir keletas vokiškų Hako rankos įrašų, liudijančių, kad jam buvo patikėta kurį laiką šį registrą pildyti (informacija apie vėlesnius seminaro lankytojų paskyrimus ir pan.).

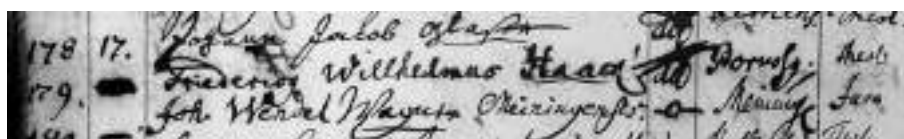

2 PAV. P 19v: žodyno fragmentas; Praha, Národní knihovna České republiky: XVI.F.30

Atliekant P perrašytojo ir Hako rašysenos analizę remtasi raštotyros ekspertų rašysenos tyrimo metodika (Michel 1982; Kurapka, Malevski, Palskys, Kuklianskis 1998). Lyginant abi rašysenas ir ieškant sutapimų arba skirtumų dėmesys telktas į bendruosius rašysenos požymius ir specialiuosius, iš kurių pastarieji yra stabiliausi, tad jų įrodomoji vertė didžiausia (Kurapka, Malevski, Palskys, Kuklianskis 1998: 205).

3 PAV. P 109v: žodyno fragmentas; Praha, Národní knihovna České republiky: XVI.F.30

4 PAV. Frydricho Vilhelmo Hako įrašas Halės universiteto metrikose, 1727-12-17; Halle, Archiv der Martin-Luther-Universität: Rep 46, Nr. 3 (Matrikel 1724-1741)

Vertinant bendrą grafinį P perrašytojo ir Hako braižo vaizdą, lyginant P gotikinio ir humanistinio rašto atkarpas su atitinkamomis Hako autografuose, atrodo, kad tai skirtingų asmenų rašyenos (plg. 2, 3 ir 4, 5, 6, 7 pav.).

Išpūdis nepasikeičia dėmesį sutelkus į pavienių atitinkamo rašto raidžių ir atskirų jų elementų grafiką ar jungimo būdus. Antai lyginant gotikinio kursyvo pavyzdžius iš Prahos žodyno ir Hako autografų matyti, kad ypač skiriasi raidžių *D*, *E*, *G*, *K*, *T*, *V*, *a*, *e*, *g*, *h*, *k*, *r* ir kitų formos, jungimo būdai (plg. 4 lentelę³⁶).

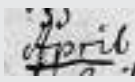
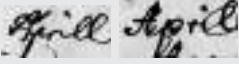
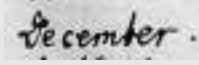

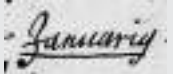
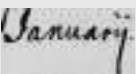

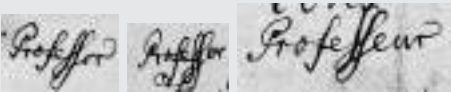
4 LENTELE. Naujųjų laikų gotikinis kursyvas P ir Hako autografuose

	<i>P</i> perrašytojo tekstas	Hako autografai
Durch		
Ewigkeit		
Gnade		
Herr		
König, Könige		
Pfarrer		
Tag, Tages		
Vater, Vaters		

³⁶ Lentelėje fragmentai iš *P* ir Hako autografų pateikti autentiško dydžio.

O analizuojant humanistinio rašto pavyzdžius akivaizdūs raidžių *A, D, I, P, f, l, f* ir kitų formos ir jungimo būdų skirtumai (plg. 5 lentelę³⁷).

5 LENTELE. Humanistinis raštas P ir Hako autografuose

P perrašytojo tekstas	Hako autografai	
April, Aprill		
December, Decembr.		
Ianuari[us], Ianuarij		
Profeffor, Professeur		

Taigi iš rašysenos lyginimo matyti, kad P perrašytojui būdingos rašysenos ypatybės neatsispindi Hako autografuose ir atvirkščiai. Todėl Hako laikyti P perrašytoju negalima.

Šią išvadą paremia ir dar vienas argumentas, neleidžiantis Hako tapatinti su P perrašytoju. Kaip jau minėta, P esama klaidingai iš protografo perrašytų lietuviškų atitikmenų (neteisingai perskaičius rašmenis ar nustačius žodžių ribas, žr. 3.1 sk.), kurie liudija ne itin aukštą P perrašytojo lietuvių kalbos kompetenciją. Atrodo neįtikėtina, kad Naujojo Testamento korektūros tikrintojas, lietuvių kalbos žodyno bei gramatikos parengėjas Hakas būtų galėjęs apsirikti perrašydamas lietuvių kalbos žodžius, ypač tuos, kurie sudaro leksinį kalbos branduolį, pvz.: *Prolis* «*corr.* Brolis» P 81v, *Awaikei* «*corr.* Pawaikei» P 256v ir pan. Priešingai, netgi manytina, kad protografe buvusių klaidų Hakas į nuorašą nebūtų perkėlęs, o ištaisęs.

Grįžtant prie Hako autorystę teigiančio donacijos įrašo rankraščio pradžioje tenka konstatuoti, kad jis netikslus – Hakas nėra nei žodyno autorius, nei jo perrašytojas. Apsirikimo priežastis veikiausiai ta, kad įrašas darytas, kaip minėta Lemeškino (Lemeškin 2013: 277), jau po Hako mirties, t. y. po 1754-ųjų lapkričio 19 dienos – tai rodo būtojo kartinio laiko vartojimas: „Auctor Hacke. || **War** Pre diger in Lithauen.“³⁸ („Autorius Hacke. **Buvo** pamokslininkas Lietuvoje.“). Tiksliau

³⁷ Lentelėje fragmentai iš P ir Hako autografų pateikti autentiško dydžio.

³⁸ Paryškinta cituojant.

tariant, Hako autorystę teigianti proveniencija rankraštyje atsirado praėjus daugiau nei dvidešimčiai metų po to, kai 1732-ųjų pavasarį Hakas išvyko iš Halės. Toks šios proveniencijos datavimas visai įmanomas, nes labiausiai tikėtinas rankraščio dovanotojas Siegmundas Jakobas Baumgartenas Haką pragyveno pustrečių metų (mirė 1757 metų liepos 4 dieną). Tad jei proveniencija įrašyta Baumgarteno ranka ar jam diktuojant, ji datuotina tarp 1754-ųjų lapkričio pabaigos ir 1757-ųjų liepos pradžios, o jei įrašas kito asmens, tai gali būti dar vėlyvesnis – iki 1777-ųjų, kai rankraštis pateko į Vienos universiteto profesoriaus Josepho Zlobicky'o asmeninę biblioteką³⁹. Kad ir kaip būtų, šis donacijos įrašas liudija, kad prabėgus net ketvirčiui amžiaus ar dar daugiau Hako vardas haliečių atmintyje tebebuvo gyvas.

Svarstant, kodėl būtent Hakas įrašytas kaip P rankraščio autorius, nekyla abejonų, kad tai susiję su aktyvia jo veikla Halės Lietuvių kalbos seminare. Jau minėta (žr. 2 sk.), kad Hakas buvo antrasis šio seminaro docentas, teologijos studentus lietuvių kalbos mokęs ketverius metus (1728–1732-04). Kaip tik tuomet seminare intensyviausiai vyko kūrybinis darbas. Kuruojant Francke'ei prie lietuviškų raštų darbavosi ne tik pats Hakas, bet šiam vadovaujant į jų rengimą įtraukti ir seminaro lankytojai. Atkaklus darbas davė vaisių – kaip minėta, išleistas Freylinghauseno traktato kolektyvinis vertimas (1729), Hako dviejų dalių žodynas ir lietuvių kalbos gramatika (1730), be to, versta ir daugiau religinių veikalų (žr. 2 sk.). Lemiamas vaidmuo šiame darbe, suprantama, teko iš lietuviškosios Kretingalės kilusiam ir puikiai lietuvių kalbą mokėjusiam Hakui – jo įnašas didžiausias. 1732-ųjų balandį jam išvykus atgal į gimtinę kūrybinė veikla seminare nutrūko (Schiller 1994: 198). Taigi Hakas – giliausią pėdsaką Halės Lietuvių kalbos seminaro istorijoje palikęs jo dėstytojas. Labiausiai tikėtina, kad P dovanotojas Baumgartenas susiejo šią rankraštinę knygą, į Halę atsivežtą veikiausiai kurio nors seminaro lankytojo, su Hako parengtu *Vocabliarium* ir palaiškė šio rankraščiu. Turbūt neatsitiktinai donacijos įrašė minima ir gramatika, pasirodžiusi kartu su Hako žodynu.

Taigi P autorystės klausimai – kas žodyną parašė ir kas jį vėliau perrašė – tebelieka atviri. Bene vienintelis būdas atsakyti į šiuos teksto ir rankraščio istorijai svarbius klausimus yra dokumentinės medžiagos paieškos ir rašysenos analizė. Tad archyvuose ieškotina XVII–XVIII amžiaus Karaliaučiaus ir Halės universiteto studentų ir Rytų Prūsijos lietuviškose parapijose dirbusių kunigų ar precentorių autografų bei jų lituanistinę veiklą liudijančių dokumentų, kurie galbūt padėtų įminti šio rankraščio ir jame užfiksuoto teksto autorystės mislę.

³⁹ Žr. antrą provenienciją P laisvajame priešlapyje: „Ex Libris Iosephi Zlobický || Profefsoris litteraturæ Bo=||hemicæ Vienæ 1777.“ (P 1r).

5. IŠVADOS

5.1. Prahos rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno (XVIII amžiaus pirmoji pusė) tekstologinė analizė liudija, kad P yra ankstesnio Mažosios Lietuvos rankraštinio žodyno nuorašas. P atspindi XVII amžiuje parengtų anoniminių žodynų *Lex ir *Q tekstai.

5.2. P, kaip ir vadinamuosiuose Richterio (1728) ir Krauzės (XVIII amžiaus 3–4 dešimtmetis) žodynuose, užfiksuoto genezės požiūriu keliasluoksniu vokiečių–lietuvių kalbų žodyno teksto parengėjai ieškotini XVII amžiuje. Todėl XVIII amžiaus pirmoje pusėje gyvenęs Frydrichas Vilhelmas Hakas (Friedrich Wilhelm Haack, 1707–1754), kuriam P autorystė priskiriama vienoje iš rankraščio proveniencijų, negali būti laikomas šio žodyno teksto autoriumi.

5.3. Hakas negali būti identifikuojamas ir su žodyno nuorašą dariusiu asmeniu. Tai nustatyta palyginus P perrašytojo ir Hako rašysenas remiantis Vokietijos archyvuose rastais jo autografais.

5.4. Kol neidentifikuotas šio rankraštinio žodyno perrašytojas, tikslinga rankraštį toliau vadinti ne Hako, bet miesto, kuriame jis dabar saugomas, vardu – t. y. *Prahos žodynu*.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Aleknavičienė Ona, Schiller Christiane 2002: Johannas Behrendtas – *Dawádno Mókĵlo apie Duþiòs Iþgánima* (1729) redaktorius, recenzentas ir maldos vertėjas. – *Archivum Lithuanicum* 4, 43–78.

Arnoldt Daniel Heinrich 1777: D. Daniel Heinrich Arnoldts, Kóniglichen Preuþiſchen Oberhofpredigers und Confiſtorialraths, kurzgefaßte Nachrichten von allen feit der Reformation an den Lutheriſchen Kirchen in Oltpreuþen geftandenen Predigern. Herausgegeben von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Pfarrer in Arnau, Kónigsberg, bey Gottlieb Lebrecht Hartung. 1777.

BrþA II – Vaclovas Birþiþka, *Aleksandrynas. Senujų lietuvių raþytojų, raþiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 2. XVIII–XIX amþiai*. Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1963.

Buchienė Tamara, Palionis Jonas 1957: Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos. – *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 9–63.

C – CLAVIS GERMANICO-LITHVANA [po 1680]; LMAVB RS: f. 137 13–14; faksimilinis leidimas: *Clavis Germanico-Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas* 1–2, parengė Vincentas Drotvinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1997; 3–4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

Drotvinas Vincentas 1998: F. W. Haacko „Vocabularivm Lithvanico-Germanicvm, et Germanico-Lithvanicvm“ (Halle, 1730). – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 39, 82–99.

Drotvinas Vincentas 2001: Friedricho Wilhelmo Haacko laiškas Gotthilfui Augustui Franckei. – *Acta Linguistica Lithuanica* 45, 179–186.

Erler Georg 1911/1912: *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 2. Die Immatrikulationen von 1657–1829*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.

Erler Georg 1917: *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 3. Personenregister und Heimatsverzeichnis*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.

Falkenhahn Viktor 1964: Zu den Anfängen der Baltistik. – *Beiträge zur Geschichte der Slawistik*. Berlin: Akademie-Verlag, 256–265.

Francke Gotthilf August 1730-11-17: Vorbericht. – *HŽ*, 2r–3v.

Francke Gotthilf August 1732-05-01: Laiškas Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I iš Halės į Berlyną; AFSt: H C 424:2.

Francke Gotthilf August 1732-05-13: Laiškas Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I iš Halės į Berlyną; AFSt: M 5 C 5:28.

Friedrich Wilhelm I 1733-10-01a: Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I potvarkis Ragainės bažnytinės apskrities vyriausiajam kunigui dėl Frydricho Vilhelmo Hako įvesdinimo į Pilkalnio parapiją; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 118 e 3, Nr. 72.

Friedrich Wilhelm I 1733-10-01b: Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I potvarkis Ragainės seniūnui dėl Frydricho Vilhelmo Hako įvesdinimo į Pilkalnio parapiją; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 118 e 3, Nr. 72.

Haack Friedrich Wilhelm 1727-12-17: Įrašas Halės universiteto metrikose; UA Halle: Rep 46, Nr. 3 (Matrikel 1724–1741).

Haack Friedrich Wilhelm [po 1728-09-02]: Įrašas „Album Alumnorum Mensae Regiae Borusficae provincialis ex regia liberalitate adparatae inde a Cal. Ian. MDCCXXVIII“. – *Ordnung und Album des königlich preußischen Provinzial-Freitischs*; AFSt: W XX/III/5.

Haack Friedrich Wilhelm [1730-07-12 ar vėliau]: Įrašas „Album Alumnorum Mensae Regiae Borusficae provincialis ex regia liberalitate adparatae inde a Cal. Ian. MDCCXXVIII“. – *Ordnung und Album des königlich preußischen Provinzial-Freitischs*; AFSt: W XX/III/5.

Haack Friedrich Wilhelm 1732-05-03: Laiškas Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Berlyno į Halę; AFSt: H C 424:1.

Haack Friedrich Wilhelm 1732-05-19: Laiškas Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Štettino į Halę; AFSt: M 5 C 5:14.

Haack Friedrich Wilhelm 1733-06-22: Laiškas Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I iš Karaliaučiaus į Berlyną (?); GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e 4, Nr. 22, 1r–2v.

Ar Frydrichas Vilhelmas Hakas –
vadinamojo Prahos rankraštinio žodyno autorius?

HŽ – *VOCABVLARIVM LITTHVANICO-GERMANICVM, ET GERMANICO-LITTHVANICVM*, Darin alle im Neuen Teftament und Pflalter befindliche Wörter nach dem Alphabeth enthalten find; Nebft Einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauifchen GRAMMATIC. Ausgefertiget von Friederich Wilhelm Haack / S.S. Theol. Cultore, zur Zeit Docente im Litthauifchen Seminario zu Halle. HALLE, Druckts Stephanus Orban, Univerf. Buchdr.

Juntke Fritz 1960: *Matrikel der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg 1. 1690–1730*. Halle: Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt.

K – Rankraštinis vad. Krauzės vokiečių–lietuvių kalbų žodynas [XVIII a. 3–4 deš.]; LLTIB R: f. 1 – 5792.

Kaunas Domas 1996: *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius: Baltos lankos.

Kohlheim Rosa, Kohlheim Volker 2005: *Duden Familiennamen. Herkunft und Bedeutung*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.

Kurapka Egidijus, Malevski Hendryk, Palskys Eugenijus, Kuklianskis Samuelis 1998: *Kriminalistikos technikos pagrindai*. Vilnius: Eugrimas.

Lemeškin Ilja 2012: Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamas Prahos rankraštinis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas. – *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai. Kalbų ir kultūrų sankirtų archyvai 3*. Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija, 31–58.

Lemeškin Ilja 2013: Prahos vokiečių–lietuvių rankraštinio žodyno autorystės klausimu. – *Acta Linguistica Lithuanica* 69, 269–279.

Lex – *LEXICON LITHUANICUM* [XVII a. vid.]; LMAVB RS: f. 137 – 10; dokumentinis leidimas: *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, parengė Vincentas Drotvinas. Vilnius: Mokslas, 1987.

LyK – [Heinrich Johann Lysius] 1993: *Mažasis katekizmas*, pagal Berlyno rankraštį parengė Pietro Umberto Dini. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Michel Lothar 1982: *Gerichtliche Schriftvergleichung. Eine Einführung in Grundlagen, Methoden und Praxis*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Moeller Friedwald 1968: *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945 1. Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*. Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V.

P – Rankraštinis vad. Prahos vokiečių–lietuvių kalbų žodynas [XVIII a. pirmoji pusė]; NK ČR: XVI.F.30.

Pauli Johann Arnold 1727-09-10: Laiškas Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Klaipėdos į Halę; AFS: H C 467:3.

Pauli Johann Arnold 1728-01-07: Laiškas Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Klaipėdos į Halę; AFSt: H C 467:1.

Q¹ – Rankraštiniis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas [XVIII a. 3–4 deš.?.; dingęs; buv. Prūsijos valstybinio archyvo Karaliaučiuje signatūra: Msc. 84 4°].

Quandt 4 – [Johann Jacob Quandt, prieš 1772] *Preuss. Presbyterologie* 4; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs. 2.

R – Rankraštiniis vad. Richterio vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, 1728; AFSt: J 84.

Schiller Christiane 1994: Das Litauische Seminar in Halle (1727–1740) und seine Mitglieder. Auf Spurensuche. – *Acta Baltica* 32, 195–223.

Schiller Christiane 2002: *Clavis Germanico-Lithvana* – ein Werk von Friedrich Prätorius d.Ä.? – *Linguistica Baltica* 10, 159–172.

Schiller Christiane 2005: Wie alt ist ein Wörterbuch? Überlegungen zur relativen Chronologie von Wörterbüchern. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 1. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 153–159.

Schiller Christiane 2009: *Zur Geschichte der preußisch-litauischen Lexikographie. Die handschriftliche Lexikographie bis 1744*. Berlin (Habilitationsschrift).

Specht Franz 1935: Das Litauische Seminar an der Universität Halle. – *Archivum Philologicum* 5, 36–53.

Subačius Paulius 2001: *Tekstologija. Teorijos ir praktikos gairės*. Vilnius: Aidai.

Triškaitė Birutė 2008: *Rankraštiniio Mažosios Lietuvos žodyno Clavis Germanico-Lithvana genezė* (daktaro disertacija). Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Urbutis Vincas 1987: 1728 m. klaipėdiškių žodyno leksikografiniai šaltiniai. – *Baltistica* 23(1), 57–75.

Urbutis Vincas 2008: Žodynų istorija. – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 622–628.

Winter Eduard 1954: *Die Pflege der West- und Südslavischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des bürgerlichen Nationwerdens der west- und südslavischen Völker*. Berlin: Akademie-Verlag.

Zubaitienė Vilma 2009: *Neišlikusių XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraštinių žodynų fragmentai. Bibliotheca Archivi Lithuanici* 8. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Zubaitienė Vilma 2012: Frydrichas Vilhelmas Hakas, *Vocabularium Litthvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicum... Nebst einem Anhang einer kurzgefaßten Litthauischen Grammatic (1730)* 2. *Studija, indeksai, rodyklės*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Is Friedrich Wilhelm Haack the Author of the So-Called Prague Manuscript Dictionary?

SUMMARY

The issue of authorship of the so-called Prague manuscript German-Lithuanian Dictionary (first half of the 18th century) which was found by Ilya Lemeskin in the National Library of the Czech Republic few years ago (Národní knihovna České republiky: XVI.F.30; hereinafter referred to as the Prague Dictionary) is analysed in this article. The aim of the article is to investigate if the lexicographer and Evangelical Lutheran priest of Lithuania Minor Friedrich Wilhelm Haack (1707–1754) could be the author of the dictionary. Such an assumption is preconditioned due to the provenience at the beginning of the manuscript which states: 'Auctor Hacke. || War Prediger in Lithauen. Hat || zu Halle studirt. Seine Sprach=||lehre soll auf dem Waißenhaufe || gedruckt seyn [...]'.

In order to answer this question the article discusses if the 'Hacke' mentioned in the donation inscription could be identified with Friedrich Wilhelm Haack. Despite a slight deviation in surname form (*Hacke* vs. *Haack*), a short review of Haack's biography witnesses that he was the one.

While analysing the issue of the authorship it was meant that the word 'Auctor' could have been perceived not only as a text author, but also as a rewriter of the text, thus, the character of the text of the Prague Dictionary was discussed. The textual analysis revealed that the Dictionary of Prague is not an original work of lexicography but a transcript of a previous dictionary. Having compared the Prague Dictionary to other manuscript German-Lithuanian dictionaries compiled in Lithuania Minor (i.e. *Lexicon Lithuanicum*, *Clavis Germanico-Lithvana*, the so-called Richter and Krause dictionaries) it has been established that they share common origin and the Prague Dictionary depicts the texts of at least two dictionaries compiled in the 17th century. Hence, Haack who lived in the first half of the 18th century could not be the author of the 17th century text recorded in the Prague Dictionary.

Based on Haack's autographs found in German archives his handwriting was compared to the handwriting of the rewriter of the Prague Dictionary and the following conclusion that Haack cannot even be identified with the rewriter of the dictionary has been drawn. Thus, the conducted research states that the information in the manuscript provenience is not exact, i.e. Haack was neither the author of the Prague Dictionary nor its rewriter. It is most likely, that the grantor of the Prague Dictionary treated it as the manuscript of *Vocabularium Litthuanico-Germanicum, et Germanico-Litthuanicum* (Halle, 1730) by Haack.

Įteikta 2014 m. gruodžio 1 d.

BIRUTĖ TRIŠKAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

birute.triskaite@lki.lt